ЗЛАТЕН ИНДИЙСКИ ДИНАР ОТКРИТ В КРЕПОСТТА УРВИЧ КРАЙ СОФИЯ

Николай ОВЧАРОВ

Крепостта Урвич до с. Кокаляне край София отдавна буди вниманието на учените. Разкопките на хълма край р. Искър започнаха още през 60-те години на XX в. под ръководството на Димитър Овчаров. С доста прекъсвания те продължават и до днес, като след кончината на големия български археолог, те са водени от Николай Овчаров, Бони Петрунова и Филип Петрунов.

Днес вече се знае, че средновековната крепост е издигната върху останките на късноантична твърдина, пазела през римската епоха т. нар. „Траянов път", свързвал Средна и Източна Европа. През XII-XIV в. тя е важно звено в отбраната на Средец – днешната българска столица София. Като такава има важно място в последните сражения на Второто българско царство срещу османците в последната четвърт на XIV в. (Овчаров 2016, 37-45). За това свидетелстват и откриваните при разкопките находки и особено доста многобройните монети. Сред тях е много интересна колективната находка от 18 сребърни монети на цар Иван Александър Асен, която вероятно е част от доста по-многобройно съкровище. Според нашата хипотеза парите са били изпратени директно от столицата Търновград и са предназначени да бъдат финансирани дейности, целящи да укрепят Урвич преди решителната битка с османците за Средец (Овчаров, Пеевски 2016, 369-385).

С епохата на цар Иван Александър Асен (1331-1371) е свързана и една уникална монета, открита също при редовните археологически проучвания от 2014 г. Тя излезе на малка дълбочина и на около 4 м от апсидата на крепостната църква „Св. Илия". От пръв поглед бе ясно, че находката е от висококаратно злато, а надписите от двете страни са на арабски език.

След разчитането от специалистите се уточни мястото на отсичане на монетата – Индия. Това е златен динар на султана на Делхи Мухамед бин Туглук (725-752 по Хиждра, 1325-1351 от Рождество Христово) от името на Ал-Хаким II, халиф на Кайро от династията на Абасидите през 1341-1352. Както е прието, абревиатурата отразява титлите и величието на халифа, който е формален владетел на мю-

Обр. 1. Църквата „Св. Илия“ в крепостта Урвич и манастира наоколо от въздуха.

сюлманите по цял свят. От гурта до центъра на монетата е направен прорез, целящ да се извърши тест за фуре. Плоскостта е леко усукана, а диаметърът е 1,90/2,00 см. Теглото на паричния знак е 11,05 г, дебелината – 0,25 см, а съдържанието на злато – между 21 и 22 карата.

Първо трябва да се изясни къде се намира и какво представлява държавата, откъдето идва екзотичната монета (Алаев 2006). Наричат Делхи „столицата на седемте империи“. Той е разположен на река Ямуна, десен приток на великата Ганг. Стратегическото му положение дава възможност да контролира важните търговски пътища от североизток към плодородната долина на Ганг на югозапад. Ето защо хората се заселват по тези места още в дълбока древност. Според записаната в свещения епос „Махабхарата“ легенда, първият град тук е основан от династията Пандави още през III хил. пр. Хр. и носи името Индрапрастха. Археологическите проучвания на територията на по-късната крепост Пурана-Кила датират най-ранното селище през VIII-II в. пр. Хр.

В следващите векове земите край Ямуна са под властта на царете от династията Маурия. Първите достоверни данни за Делхи са от началото на VIII в., когато войнствените царе от новата династия Томар

Обр. 2. Златният динар на делхийския султан Мухамед бин Туглук, открит в Урвич (лице и опако)

Обр. 3. Сребърна аспра на цар Иван Александър Асен, открита в Урвич (лице и опако)

основават крепостта Лал-Кот и успешно управляват през последвалите столетия. Благополучието е прекъснато в 1011 г. след превземането и разграбването на града от афганистанския султан Махмуд Газневи.

Нова страница в историята на Делхи е отворена през 1193 г. със завоюването му от военачалника Кутб уд-дин Айбек. Той създава ислямския Делхийски султанат, просъществувал до XVI в. Пълководецът дава началото на първата „афганистанска" династия, при чието управление Делхи става един от най-богатите градове в Азия. Тогава в южната част започват да се строят величествени архитектурни ансамбли като една от най-големите забележителности на днешната столица на Индия – Кутаб Минар.

През 1288 г. първата династия на Делхийския султанат е заменена от фамилията Хилджи, по време на която успешно са отразени нападенията на монголите. В 1321 г. на власт идва третата династия, основана от тюрка Гияс уд-дин Туглук. Той строи великолепния град Туглукабад, чиито високо запазени руини се виждат и днес. При неговия син Мухамед бин Туглук султанатът се разраства и обхваща почти целия Индийски полуостров, а Делхи е неговият безспорен търговски и занаятчийски център.

Именно това е човекът, при чието управление е отсечена откритата на Урвич златна монета. Мухамед бин Туглук е противоречива личност. Той идва на власт, след като организира покушение срещу баща си, като предизвика срутване на покрива в една от сградите на двореца. Наистина разширява султаната чак до най-южната точка на Индийския субконтинент, но търпи и редица военни поражения. Опитва се да проведе селскостопанска реформа, но поради твърде високите данъци и корупцията сред чиновниците тя се проваля. Премества столицата от Делхи в централната част на Индия, но под влияние на столичната аристокрация е принуден да я върне обратно.

Поданиците му не го обичат заради неговата жестокост. Той става прочут с използването на различни инструменти за изтезания и чести екзекуции. Затова, когато на 20 март 1351 г. Туглук неочаква-

но умира, индийският хронист Зия ад-дин Барани с ирония отбелязва: „Владетелят се отърва от народа си, а хората – от него“.

Без съмнение обаче този султан нарежда да се отсекат голямо количество монети, много от които – златни. В нумизматиката освен като динари, те се обозначават с термините танка и мухра. За своята епоха това са много стабилни монети, разпознаваеми на Запад и Изток. Заради високата проба на златото и значителната тежест от около 11 г те често са използвани като своеобразни слитъци за трезориране и за обслужване на бижутерските ателиета в различни страни (Goron, Goenka 2001; Гончаров 2008, 108-120).

Мухамед бин Туглук извършва през 725 г. по Хиждра (1325/1326) важна парична реформа, която заедно с митническите облекчения допълнително засилва и без това сериозния износ на злато. Това довежда до още по-голям възход на търговските връзки между Индия и държавата на Златната Орда и Източна Европа, като особено активен е т. нар. Велик Волжки път (Калан 2012, 78-81).

Така индийските търговци проникват на запад чрез Поволжието. В Дещ-и-Кипчак се откриват множество единични и колективни находки на индийски златни монети. Именно там се намират най-много златни индийски динари на територията на Златната Орда (Лебедев, Клоков 2002, 263-273.)

Точно Златната Орда е държавата, която свързва далечна Индия с България. В определени моменти тя оказва силно влияние върху българската история. Златната Орда се оформя след огромните завоевания, които страшният монголски владетел Чингис Хан и неговите преки наследници извършват в първата половина на XIII в. Всъщност тя обхваща владенията на сина му Джучи, разширени неимоверно от внука Бату. По време на най-голямото си териториално разширение при хановете Узбек (1312-1342) и сина му Джанибек (1342-1357) Златната орда включва земите между Кавказ и река Днепър, на изток чак до Сибир, а на юг границата минава край Черно море и по Кавказките планини.

Военното могъщество позволява на нейните владетели да диктуват свои условия на външния свят. В орбитата на военните, политико-икономическите и културните връзки и интереси на татаро-монголските управници са въвлечени много народи в Евразия, сред които са и българите. През 60-те години на XIII в. предвожданите от цар Константин Тих Асен български и златоордински войски успешно атакуват Византия и за малко не пленяват ромейския император Михаил VIII Палеолог (Овчаров 2018). По-късно обаче Българското царство изпада в зависимост от Златната Орда и до началото на XIV в. многократно е разорявано от татаро-монголските набези.

Но през първата половина на това столетие отношенията между двете държави далеч не са само враждебни. При цар Теодор

Светослав (1300-1321) България си връща територии чак до река Днестър, където има пряка граница със Златната Орда. Това я свързва със споменатия Велик Волжки път, съединил Източна Азия с Източна Европа. Монголското нашествие от началото на XIII в. го нарушава за известно време, но после той е възстановен. Особено важни са връзките с градовете на Северна Индия, които дължат развитието си през XIII-XIV в. именно на тази търговия.

По този път от Изток на Запад се пренасят подправки, различни тъкани, слонова кост, корали и др. В обратна посока пък се движат стоки като кожи на редки животни и ленени платове. Специфичен отрасъл на търговията е вносът в Индия на коне, защото влажният и горещ климат на полуострова пречи на тяхното отглеждане. Арабският пътешественик и търговец Ибн Батута разказва, че във втората и третата четвърт на XIV в. от степите на Източна Европа към Индия са прекарвани многобройни табуни коне.

За изясняването на точното трасе на Великия Волжки път огромна роля играят монетните находки и най-вече тези на златни динари от края на XIII – първата половина на XIV в. (Быков 1969, 73-80; Пачкалов 2004, 204-206; Пачкалов 2017, 49-64). Съвсем естествено най-много находки се намират на територията на Златната Орда. Като основни местонахождения се очертават Татарстан, Долното Поволжие, Северен Кавказ и Крим (Пачкалов 2019).

Много интересен момент е, че в Иран, Средна Азия и Закавказието златни индийски динари почти не се срещат, макар те също да се намират на търговския път от Индия към Източна Европа. Това явление се обяснява със сравнително ниското съотношение между цената на златото и среброто в Средна Азия и Иран в сравнение със земите на Златната Орда. Така индийските златни монети заминават направо към европейските райони, контролирани от тази държава. На пазарите на Златната Орда те се разглеждат като ценен метал, който в сребърни дирхеми струва в Източна Европа повече, отколкото например в Хорезъм.

Разпространението на индийските златни динари на територията на Златната Орда не е равномерно. Напоследък бяха публикувани доста нови находки, даващи възможност да се хвърли нова светлина по този въпрос. Така ако в началото на 90-те години на миналия век става дума за около 60 такива монети, произхождащи от европейската част на Златната Орда (Крамаровский 1992, 37-39), то през 2019 г. вече може да се говори за не по-малко от 200 екземпляри (Пачкалов 2019).

Засега рекордьор по намерени златни индийски динари е богатият средновековен град Маджар в Северен Кавказ, контролирал някога търговския път от Закавказието към Поволжието и оттам към Северното Причерноморие. До последно време при разкопки и в частни колекции оттам са регистрирани 29 златни индийски мо-

нети от края на XIII – първата половина на XIV в. Това е най-голям брой от всички, намерени на територията на Златната Орда. Така например в нейната столица Сарай има открити само 2. Между 7 и 10 такива екземпляра са намерени в други значителни градове като Булгар и Царевское городище.

Голямото количество динари от Северен Кавказ и Поволжието и информацията за тяхното местонамиране позволява да се направи статистика на находките. Основната част от тях се датират в периода, когато управлява хан Узбек (59%). Само 13% са от индийски владетели, които са го предшествали по време в края на XIII – началото на XIV в. Най-сетне 28% са от периода между управленията на хан Джанибек и хан Тохтамъш (1385-1395), след което въобще изчезват (Лебедев, Павленко 2008, 441). Това означава, че пикът на циркулацията на златни индийски динари и съответно на търговията по Великия Волжки път е при делхийските султани Гияс уддин Туглук и на Мухамед бин Туглук.

По данните на „Летописа на Кипчакската степ" крайната точка на този търговски път от Индия е в Крим (Зайончковский 1969). Затова не е чудно, че там се намират доста индийски динари. Така в известното Симферополско съкровище са открити цели 10 златни монети на Мухамед бин Туглук. През 1983 г. археологическа експедиция на Ермитажа попада in situ на подобна находка в помещение № 26 на медресе от XIV в. в кримския град Солхат (Золотая Орда 2019, 382).

Макар и значително по-малко, златни индийски динари се намират и на други места, но също идват по Великия Волжки път. Така например такива парични знаци са открити в руските, белоруските, украинските и дори литовските земи. Става дума за районите на Твер, Минск, Лвов и др. (Гончаров 2008, 108-120).

Много интересен момент е наличието на псевдоиндийски фалшификати. Става дума за медни кръгчета, покрити с тънко златно покритие. Подобни екземпляри са намерени в околностите на Владимир, Твер, Рязан и други древноруски градове. Бронзов печат за отпечатване на същински златни фалшификати „ад-Дихли" (Делхи, Делхийския султанат) пък е открит в Селитренното городище на Астраханска област (Пачкалов 2019).

Вероятно това е била причината на монетата от Урвич да бъде направен разрез за проба за фуре. Явно нашите предци са били запознати с тези парични знаци и с опитите те да бъдат фалшифицирани. И тук възниква въпросът за пътя, по който златният индийски динар се е озовал в крепостта Урвич. А той е свързан с връзките между Българското царство и западните улуси на Златната Орда.

Вече стана ясно, че при цар Теодор Светослав България си връща значителни територии в делтата на Дунав, а границата със Златната Орда минава по река Днестър. Преди това обаче има дос-

та дълга история на взаимоотношенията между двете важни сили в европейския Югоизток (Павлов, Владимиров 2009).

Началото е сложено през 1241 г., когато Бату предприема своя прочут поход срещу Европа заедно с легендарния генерал на Чингис Хан, Субетай. Монголските войски разбиват елитните рицарски части на много страни, като претърпяват само една загуба. Според „Римувана хроника на Франция" на Филип Мускес българската армия успява да разгроми част от нашествениците. Най-вероятно става дума за корпуса, командван от Бучек, син на Чагатай и внук на великия Чингис Хан.

На връщане от Централна Европа обаче ордите на хан Бату опустошават Северна България (1242/1243). След това царството навлиза в трайна политическа и икономическа криза. Държавата е принудена да плаща цели десетилетия данък на монголите и то на Златната Орда, създадена от наследниците на сина на Чингис Хан, Джучи. Едва при цар Константин Тих Асен тя се стабилизира и дори в съюз с татаро-монголите през 1265 г. е нанесен съвместен тежък удар срещу Византия.

Тогава обаче се появява името на Ногай, който става ключов съюзник на ромеите и играе важна роля през следващите десетилетия. Виден военачалник на Златната Орда, той получава титлата „беклярибек" (главнокомандващ) и през последните две десетилетия на XIII в. става практически независим управител на западните улуси на държавата.

Още през 1270-1274 г. Ногай завладява района на Долен Дунав, отнемайки го от България. Тогава той завладява там българските градове Облучица (Исакча), Вичина, Килия, Ликостомо и други. Това са големи търговски центрове, в които, според запазените документи, си дават среща търговци от Изток и Запад. Така например във Вичина се стичали византийски, италиански, арабски и дори покръстени монголски търговци, каквито са Nicolaus filius Philipi Tartaro, Anthonius Tartarus и др. (Узелац 2015, 140-141). Ето защо не е случайно, че Ногай прави именно Облучица своя столица. Там се намира и монетарница, в която той сече собствени парични знаци.

Използвайки този плацдарм, беклярибекът установява трайна доминация в България при царете Георги I Тертер (1280-1292), Смилец (1292-1298) и Иван IV Смилец (1298-1300). Междувременно в двора на монголския вожд в Облучица цели 15 години като заложник се намира синът на Георги I Тертер, Теодор Светослав. Без съмнение тогава той навлиза в средите на обществото на търговците, което, според Пламен Павлов и Георги Владимиров, играе огромна роля в обкръжението на Ногай. Доказателство е фактът, че бъдещият български цар се жени за Ефросина, дъщеря на изключително влиятелния търговец Пандолеон. По всяка

вероятност той е грък от Крим, заселил се във важното черноморско пристанище Вичина.

Теодор взема правилната страна в борбата за власт между Ногай и хана на Златната Орда Токту. След смъртта на първия заедно с неговия син Чака овладява Търновград, но по-късно го затваря в тъмница и го убива. Това прави Токту пълновластен хан на Златната Орда и той богато се отплаща на новия български цар. България получава земите до река Днестър с крепостта Белград (Акерман, дн. Белгород Днестровский в Украйна). А по този начин тя си възвръща контрола върху минаващите през Крим търговски пътища от Изток.

Наследник на Токту е неговият племенник, многократно споменаваният хан Узбек. Според „Житие на св. Йоан Нови" през 30-те години на XIV в. Белград е още в границите на българската държава, но после татаро-монголите си го връщат. Към 1337-1338 г. те си вземат и Вичина в делтата на Дунав и именно там през следващите години минава границата между България и Златната Орда.

Тези промени обаче не оказват влияние върху търговските пътища между Изтока и Запада, минаващи през областта. Пламен Павлов и Георги Владимиров привеждат примера с арабските търговци Ал-Карабелаи и Бедр-ад-дин Хасан Ал-Руми, пресекли в края на 30-те години на XIV в. границата между Златната Орда и България.

Всичко това изцяло съвпада с датировката на златния динар от Урвич и именно в тази насока трябва да търсим причината за неговата поява там. Изглежда, че това е най-западната находка на златна индийска монета, известна до този момент. Без съмнение тя е попаднала в крепостта по времето на цар Иван Александър Асен, когато България преживява свой „златен век". Той идва след голямата победа над византийската армия при Русокастро през 1332 г., осигурила на царството няколко мирни десетилетия. Това дава възможност за просперитет и икономическо благоденствие на страната. Най-добре за икономическия възход и повишеното парично обращение се съди по родното монетосечене, което при Иван Александър достига своя връх за цялата история на средновековната българска държава.

Общо за цялото му царуване са отсечени огромно количество медни и над 15 милиона сребърни монети, известни като аспри. От тях основната част е от първите две издания, осъществени именно през 30-40-те години на XIV в. Тогава монетите са с постоянно тегло от 1.6-1.7 г и съдържание 950/1000. Курсът е 18-20 аспри за една златна византийска перпера (в този момент със съдържание 12-14 карата). Тази икономическа политика прави асприте на цар Иван Александър търсена парична единица не само у нас, но и в съседните страни (Дочев 2009, 127-128).

Икономическият възход по времето на цар Иван Александър Асен пълни хазната. Косвено доказателство е фактът, че през 1367 г. той без проблеми изплаща откупа за пленения от унгарците свой

син Иван Срацимир и за връщането на Видин и неговата област в границите на царството. А той бил на стойност 180 000 златни флорина с номинално тегло 625 кг сребро при съдържание 999-1000.

На базата на тези данни и с помощта на известния нумизмат проф. Константин Дочев се опитах да изчисля стойността на златния индийски динар на делхийския султан Мухамед бин Туглук на тогавашния български пазар. Оказва се, че съобразно златното съдържание той е можел да се замени за над 6 съвременни византийски перпери, което прави около 120-130 сребърни аспри от първите две монетосечения на цар Иван Александър Асен. А това е едно истинско съкровище от среден размер, позволяващо на неговия притежател да направи сериозни покупки.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Алаев 2003: Л. Алаев. Средневековая Индия. Санкт-Петербург, 2003.

Быков 1969: А. Быков. Находки средневековых индийских монет в Восточной Европы. – Эпиграфика Востока, 1969, т. XIX.

Гончаров 2008: Е. Гончаров. Индийские золотые монеты на территории Золотой Орды. Новый взгляд. – В: „Индию духа...“. Сборник статии, посвещенный 70-летия Ростислана Борисовича Рыбакова. Москва, 2008, 108-120.

Дочев 2009: К. Дочев. Каталог на българските средновековни монети XIII-XIV в. Типове, варианти, цени. Велико Търново, 2009.

Зайончовский 1969: А. Зайончовский. „Летопись кыпчакской степи“ („Теварих-и Дещ-и Кипчак“) как источник по истории народов Юговосточной и Центральной Европы, II. Москва, 1969.

Золотая Орда 2006: Золотая Орда и Причерноморье. Каталог выставки. Москва, 2006.

Калан 2012: Е. Калан. Улус Джучи (Золотая Орда) и страны Востока: Торгово-экономические взаимоотношения во второй половине XIII-XIV вв. Казань, 2012.

Крамаровский 1992: М. Крамаровский. Индийский динар из Солхата. К характеристике связей Золотой Орды с Индией. – Краткие тезисы докладов нумизматической конференции „Итоги научно-исследовательской и хранительской деятельности за 1991 года“. Санкт-Петербург, 1992.

Лебедев, Клоков 2002: В. Лебедев, В. Клоков. Иноземные монеты XII-XV вв. на золотоордынских городищах Поволжья (Великий Волжский путь). История формирования и развития, II. Казань, 2002, 263-273.

Лебедев, Павленко 2008: В. Лебедев, В. Павленко. Монетное обращение золотоордынского города Маджар. – В: Степы Европы в эпохи Средневековья, VI. Киев, 2008, 416-486.

Овчаров 2016: Н. Овчаров. Цар Иван Шишман – защитникът на Отечеството. София, 2016.

Овчаров 2018: Н. Овчаров. Цар Константин Тих Асен – злочестият цар. София, 2018.

Овчаров, Пеевски 2016: Н. Овчаров, Р. Пеевски. Съдбата на крепостта Урвич в светлината на новооткритото сребърно монетно съкровище от XIV в. – В: Сборник в чест на Виолета Нешева. София, 2016, 369-384.

Павлов, Владимиров 2009: П. Павлов, Г. Владимиров. Златната Орда и българите. София, 2009.

Пачкалов 2004: А. Пачкалов. Связы Золотой Орды с Индией и Китаем в свете

монетных находок. – В: Евразия. Этнокультурные взаимодействия и исторические судьбы. Москва, 2004.

Пачкалов 2017: А. Пачкалов. Монетное обращение на территории Волжско-Камской Болгарии в XIII-XV вв. Москва, 2017.

Пачкалов 2019: А. Пачкалов. Материалы по истории денежного обращения Золотой Орды. Москва, 2019.

Goron, Goenka 2001: S. Goron, J. P. Goenka. The Coins of the Indian sultanates. Covering the Area of Present-day India, Pakistan and Bangladesh. New Delhi, 2001.

GOLDEN INDIAN DINAR FOUND IN URVICH FORTRESS NEAR SOFIA

Nikolay OVCHAROV

(*Summary*)

The subject of the work here presented is a golden coin, unique for the Bulgarian territories. It was discovered during the excavations of Kokalyanski Urvich Fortress near Sofia. The coin was struck by order of the Indian Sultan Muhammad bin Tughlaq, who reigned in Delhi between 1325 and 1351. One of its sides bears praises to the Abbasid Caliph Al-Hakim II in Cairo, the nominal leader of all Muslims in the world at that time. The coin is of a very high carat and an unusually large weight for our latitudes – 11.05 g. Apparently our ancestors were also amazed by the exotic currency, because they made a slight incision to check if it really is made of pure gold.

Under Muhammad bin Tughlaq, the Delhi Sultanate reached its peak and covered almost the entire Indian subcontinent. The golden coins of this ruler are called dinars, tanka or muhram and were valued as the main means of payment. In some rare cases, they reached the Volga region, Crimea and Eastern Europe via trade routes. The Urvich coin appears to be the westernmost find of a gold Indian coin known to date.

Similar artifacts penetrated mainly through the state of the Golden Horde, with which Bulgaria had been associated for decades. The distribution of Indian golden dinars on its territory was not steady. Recently, a number of newly found coins have been published, giving the opportunity to shed additional light on this issue. Thus, if in the early 90s of the last century we were talking about 60 coins originating from the European regions of the Golden Horde, then in 2019 we already have no less than 200 pieces.

Obviously, the Urvich coin in question also shows the economic relations of the Second Bulgarian Kingdom with the countries of Asia. Moreover, there are clear historical data about the relations of Bulgaria with Egypt and the countries of the East in the 13th – 14th century and especially during the Golden age of Tsar Ivan Alexander (1331-1371).

It seems interesting to calculate the value of the golden Indian dinar of the Delhi Sultan Muhammad bin Tughlaq on the then Bulgarian market. According to the golden content, it could be replaced by over 6 contemporary Byzantine perpera, which makes about 120-130 silver asprae from the first two coinages of Tsar Ivan Alexander Assen. And this was a real medium-sized treasure, allowing its owner to make serious purchases.